

Няколко страници от историята на балканските утопии¹

Надя Данова

Ще се опитам да представя и да ситуирам исторически един начин на мислене, който, макар маргинален и еkleктичен, е съществувал все пак в своето време и е изиграл ролята на някакъв коректив. Ще фокусирам вниманието си главно върху механизма на пренасянето в балканското пространство на два текста на утопия на бъдещето, които са се родили другаде². На базата на гръцкия вариант на текста на французина Луи-Себастиан Мерсие „Годината 2440, сън, ако някога е съществувал такъв“³ и българския вариант на текста на американеца Едуард Белами „Поглеждайки назад“⁴ ще бъде коментирана ролята на социалните и културните условия за изграждането на идеалната картина на бъдещето. Ще бъде обсъждан също проблемът за ролята на историята и на паметта във въобразените общества като един израз на отношението между история и утопия, както и отношението между утопия и есхатология. Надявам се, че доближаването ни до тази тема ще отвори писти на разсъждения, които биха ни помогнали да си представим сложния процес на изграждане на съвременните идеологии. Разбира се, дължа веднага да съобщя, че в работата си се опирам на станалата вече доста обемиста световна литература, посветена на утопиите, от класическия труд на Карл Манхайм⁵, изследванията на Райнхард Козелек⁶, до книгата на

¹ Този текст беше представен в редуциран вид като лекция в рамките на ръководения от Румен Аврамов и Мартин Иванов Семинар към Центъра за либерални стратегии „Стопанска (социална) България: Бъдещето през културата на миналото“ на 5.11.2008 г. Вече бяха станали известни резултатите от проведените в САЩ на 4 ноември избори за президент. Активното участие на американските граждани в изборите, довело до избора на първия цветнокож президент Барак Обама, даде основание на социалните психолози да говорят отново за създадената в Новия свят „култура на надеждата“, която се е проявявала при решаващи обстоятелства в американската история.

² За утопиите вж. подробно <http://www2.lingue.unibo.it/utopia/universutopia/>

³ Mercier, L.- S. L'An 2440, rêve s'il en fut jamais, Amsterdam, 1770.

⁴ Bellamy, E. Looking Backward 2000–1887, Boston, 1888. За него вж. Bellamy, E. Looking Backward. New York, New American Library, 1960, Foreword by Erich Fromm. http://www.geocities.com/c_anasta/Looking.html

⁵ Mannheim, K. Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. London, Routledge and Kegan Paul LTD, 1954.

⁶ Koselleck, R. Die Verzeitlichung der Utopie. – In: Utopieforschung. Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie. Hrsg. v. Wilhelm Vosskamp. Dritter Band. Frankfurt am Main, 1982. Издание на български език: Козелек, Р. Темпорализирането на утопията. – В: Козелек, Р. Пластовете на времето. С., 2002, 163–186.

Фредерик Джеймсън „Археологии на бъдещето“⁷. Важен за мен беше и цикълът от изследвания, публикувани в кн. № 7 на гръцкото списание „Ιστορεΐν“, посветено изцяло на въпроса за отношението между история и утопия. Сред авторите на тези изследвания са Хейдън Уайт⁸ и Андонис Лякос⁹.

Текстовете, които ще бъдат коментирани, се характеризират от общия за техните автори опит да представят една въобразена картина на едно общество в определено време на бъдещето. Те отразяват очакването за бъдещото идеално общество и общият елемент, който ги обединява, е духът на оптимизъм. Имаме работа с текстове, които могат да бъдат назовани „утопии“, въпреки че през последното десетилетие мненията на историците за този жанр не са единни и разногласията между тях включват не само неговата дефиниция, но и тълкуването му във връзка с историята на идеите, на понятията, както и обяснението за функционирането на утопията от гледна точка на антропологията и социалната история. В нашия случай имаме работа с текстове, които свидетелстват за едно състояние на съзнанието, „което е несъвместимо със състоянието на действителността, в която се случва. Тази несъвместимост е винаги явна по факта, че това състояние на съзнанието в опита, в мисълта и практиката е насочено към обекти, които не съществуват при настоящето положение на нещата“. Пред нас са текстове, които са плод на съзнание, което „излиза извън непосредственото състояние на нещата и в същото време напуска реалността и се стреми да разруши частично или изцяло съществуващия ред“¹⁰.

Първият текст, на който ще се спра, е гръцкият вариант на текста на французина Луи-Себастиан Мерсие¹¹, издаден през 1770, в навечерието на Френската революция. Самият Мерсие е пламенен поклонник на Русо и приятел на Дидро. Той е на тридесет години, когато публикува утопичния си роман, класирал го в най-радикалното течение на Френското просвещение. Поставя за мото на книгата си мисълта на Лайбниц „Настоящото е бременно с бъдещето“. Книгата се преиздава през 1771, през 1785 в два тома, през 1786 в три тома и отново през 1797 г. Всяко ново издание е допълнено в зависимост от хода на събитията, тъй като изобщо делото на Мерсие е органически свързано с обществото, към което е ориентирано то. Мерсие е винаги актуален и заема позиция по отношение на събитията в зависимост от настъпващите промени, но и в зависимост от своята соб-

---

⁷ J a m e s o n, Fr. *Archaeologies of the Future. The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Verso, 2005.

⁸ W h i t e, H. *The Future of Utopia in History*. – *Historein*, 2007, 7, 11–19.

⁹ L i a k o s, A. *Utopian and Historical Thinking : Interplays and Transferences*. – *Historein*, 2007, 7, 20–57.

¹⁰ M a n n h e i m, K. Цит. съч., с. 173

¹¹ За Мерсие вж: B e c l a r d, L. *Louis - Sébastien Mercier, sa vie, son oeuvre, son temps, d'après des documents inédits*. Paris, 1903, H o f e r, H. *Louis Sébastien Mercier précurseur et sa fortune*. München, 1977, S a a g e, R. *Merciers „Das Jahr 2440“ une die „kopernikanische Wende“ des utopischen Denkens*. – In: *Utopie kreativ*, H. 101, März 1999, S. 48–60.

ствена еволюция. Взема участие в революцията от 1789 г. и е избран в Националното събрание от 1793, прекарва няколко години в затвора и накрая като непоправим републиканец остава маргинализиран и забравен след реставрацията на монархията. В изданията от него през 1801 г. „Речник на неологизмите“ той въвежда понятието „пролетарий“ и в съответната статия се позовава на Русо. По отношение на религията преминава през сложна еволюция, оставяйки винаги нещо като деист, който критикува нетолерантността. Стартира като от франкмасон, като по време на Революцията у него се задълбочава религиозното чувство и се обявява срещу безверието на идеолозите. Изследователите на неговото дело го квалифицират като рационалист и спиритуалист.

Романът „Годината 2440“ представя една въобразена картина на бъдещото осъществяване на прогреса и на идеите на Просвещението. Разказвачът заспива, за да се събуди в Париж 672 години по-късно. Той е вече един белокос старец, когото един мъдър и много любезен гражданин развежда из Париж. В Париж от 2440 всичко се е променило и щастието най-накрая е постигнато. Париж е един чист и прекрасен град, освободен от безпорядъка и мрака на стария режим. Улиците са същите, обаче по-широки, по-чисти и по-хубави, като по тях цари ред, който осигурява лесното придвижване. По улиците минават каляски, но в тях се возят не аристократите, а възрастните и по-крехки заслужили граждани. Движат се внимателно, за да не опръскат с кал и да не обезпокояват своите съграждани, докато някога аристократите са премазвали пешеходците. Дрехите и прическите са опростени и по-удобни. Парижаните са усмихнати и любезни към чужденците. Живеят съобразно с изискванията на „Емил“ на Русо. Те са много активни и уважават труда. Науката, съвременното образование и практиката осигуряват господството на хуманизма, равенството и свободата. Не съществуват различни социални прослойки, а само един елит. Франция е конституционна монархия и кралят е обвързан чрез демократични закони и живее като останалите граждани. Луксът, робството и войната са изчезнали. Версайлският дворец и Бастилията са срутени. Религията е опростена и не съществуват манастири. Литературата е освободена от излишните автори и се признават Фенелон, Бекария, Русо и Шекспир. Книгите с вредно съдържание като тези на Аристофан и Петроний се изгарят. Онези, които имат двусмислено съдържание като книгите на Волтер и Монтескьо циркулират на пазара в съкратен и прочистен вид. Единствено съчиненията на Русо, които издигат духовно читателя, се издават без съкращения и в джобен формат, за да бъдат достъпни за всички. Позволено е и четенето на Енциклопедията на Дидро и Д'Аламбер. Историческите книги и историците, които запазват спомена за миналото, са излишни и вредни¹². Страната живее главно от земеделското производство.

---

¹² По въпроса за взаимната „антипатия между история и утопия“ вж. White, Н. Цит. съч., с. 11–12. Отношението на Мерсие към историята и историците е коментирано убедително в: L i a k o s, А. Цит. съч., с. 31

Идеалната жена не се гримира, не пие, не пуши, не кокетира, тя е естествено майка, която се подчинява на волята на бащата.

Виждаме едно общество, организирано въз основа на принципите на Тюрго, Бекария и Русо, като се очертава много ясно идеята на Тюрго за едно земно съвършенство. Възможността за усъвършенстване на човека, осигурява прогреса на щастливите обитатели на 2440 г. У Русо идеята за способността за усъвършенстването е диалектична, тъй като според неговото мнение прогресът не води задължително към по-доброто, защото самият процес на цивилизацията и собствеността крият опасността да бъде опорочена природата на човека. Мерсие, напротив, тълкува понятието прогрес в оптимистичен дух. Според Мерсие авторът не е просто разказвач, но творец на бъдещето, който осъществява потенциалната възможност за усъвършенстване.

Описвайки едно идеално общество, текстът на Мерсие не се отличава от една поредица съчинения от този тип, започвайки от „Утопията“ Томас Мор (1516), „Нова Атлантида“ на Френсис Бейкън или „Страната на слънцето“ на Томазо Кампанела (1602)¹³, или от вълната от заглавия, които се издават почти всяка година през XVII и XVIII в. в Холандия и Франция. Всички тези текстове отразяват напрежението, което нараства, надеждите, мечтите на хората и стремежите на обществата в навечерието на революциите. Книгата „Годината 2440“ е първото по вида си в световната литература по отношение на неговата литературна и историко-философска стойност, тъй като това е първият роман, действието на който протича изцяло в бъдещето. Мерсие не е първият, който има идеята да направи скок в бъдещето, но е първият, който ситуира цялото действие в бъдещето. Това му позволява за използва познатия за читателя Париж като модел за мечтания град, правейки по този начин още по-силно противопоставянето между сегашното общество и обществото на утопията.

Появата на текста на Томас Мор съвпада хронологически с повечето новости, които определят модерността – овладяването на Новия свят, Макиевели и съвременната политика, Ариосто и съвременната литература, Лутер и съвременното съзнание, книгопечатането и съвременната публичност. Така и откриването на утопията на бъдещето като пространство, в което се развива действието, е свързано с определени исторически условия. До XVIII век човешката мисъл в повечето случаи е насочена към миналото и настоящето, докато бъдещето и преди всичко далечното бъдеще е обект на обсъждане само от гледна точка на есхатологията и на християнското очакване за спасение. Едва с Просвещението идеята за прогреса, както и разбирането за непрекъснатото културно развитие на човека, идеята за подобряването на света чрез добиването на власт върху природата и промяната на политическите и соци-

---

¹³За класическите социални утопии вж. W u c k e l, D., B. C a s s i d a y. The Illustrated history of Science Fiction. Leipzig, 1989, с. 6 сл.

алните условия, проникват в съзнанието на по-широки обществени слоеве. Втората причина е, че когато се появява първият утопичен роман на бъдещето, по-голямата част от земята е вече картографирана и не се очакват вече значими географски открития. В годината на появата на книгата на Мерсие Кук обикаля източните брегове на Австралия. Географските открития дават основание на Русо да каже, че човекът се е разпрострял по цялата земя като полипи. Търсейки нови възможности, утопията намира в бъдещето сигурно и неограничено пространство за дейност. И действително, XIX век ще познае една вълна от романи, които ще говорят за бъдещето. Р. Козелек, който се занимава специално с утопията на Мерсие, очертава две опции за разсъждение¹⁴. От една страна, той се позовава на мирското, на преходното (*zeitlich – temporel – temporal*), в смисъл, че мечтаното бъдеще не е вече монопол на богословската мисъл, или утопията се „осветскостява“. От друга, думата „*Verzeitlichung*“, която Козелек използва, има отношение с проблема за ситуирането на утопията във времето, за нейното „овременяване“, с хоризонта на очакване¹⁵. В епохата на Мерсие утопичните пространства са вече надминати от човешкия опит и точно натискът на опита е този, който предизвиква бягството на автора към бъдещето.

Годината на появата на книгата на Мерсие – 1770 – би могла да се възприеме като емблематична, тъй като с нея започва едно десетилетие на много промени в света. В Източна Европа започва подялбата на Полша, в Америка се надигат колониите, във Франция Просвещението преминава в настъпление, сключен е важният за нашия регион Кючюк-Кайнарджийски мир. Всички нови исторически условия през втората половина на XVIII век предизвикват нахлуването на бъдещето в утопията, както и превръщането на утопията във философия на историята, пренасяйки идеалното общество тук на земята в подходящото време. И тъй като утопията не може вече да се намери или да бъде създадена на съществуващата сега земя, се налага това бягство в бъдещето. Силата на духа, на разсъдъка е силата, която движи всичко и води по права линия към бъдещето. Това довежда промяна в ролята на автора, който до този момент говори за нещо, което се намира някъде и съществува възможността за проверка. Никой обаче не може да провери бъдещето, тъй като не може да го стигне със своя опит. В утопията на Мерсие авторът има ролята на създател на образа на бъдещето, на едно бъдеще, което не може да бъде контролирано.

На пръв поглед утопията на Мерсие е един невинен текст, който цели реформирането на обществото. В действителност обаче тук се поставя на обсъждане проблемът за властта и за съществуващия социален

¹⁴ К о з е л е к, Р. Темпорализирането..., с. 169.

¹⁵ Подробно по въпроса за „хоризонта на очакване“ вж. К о с е л л е к, R. Le futur passé. Contribution à la sémantique des temps historiques. Paris, 2000, 307–329.

ред. Козелек характеризира резултата от нея като „терор на добродетелта, която сякаш без да иска, е дошла на власт“. Още по времето на Мерсие се казва, че книгата е Страшният съд за съвременна Франция. Самият Мерсие настоява след 1789 г., че той е предсказал революцията. Малко след появата си книгата е забранена във Франция и Испания.

Утопията на Мерсие се превежда на немски език през 1772 и това издание се преиздава през 1782. Превежда се на английски, холандски, италиански и испански. Романът дава тласък за раждането през 1775 и 1776 г. на утопичните текстове на Фридрих Леополд граф цу Щолберг-Щолберг и Кристиан Фридрих Шубарт, в които се говори за свободна Германия през XX век, когато в голямата немска държава ще бъдат включени Елзас, Лотарингия, Австрия, Пруссия и Швейцария¹⁶.

През 1797 г. във Виена, в печатницата на известните издатели братя Маркиес Пулии се издава книгата, озаглавена „Сборник от избрани страници от една чуждоезична книга, подбрани, адаптирани и преведени на нашия прост език от многоучения и много родолюбивия Стефан Димитриадис от остров Скиатос“¹⁷, представляваща една вариация на книгата на Мерсие¹⁸. Гръцките изследователи смятат, че зад това име се крие познатият гръцки интелектуалец от остров Скиатос Епифанос Димитриадис (1760–1827), който учи на остров Скопелос, в Милиес, в Амбелака, в Цариград и в Букурещ. Работи като секретар на влашкия княз Николаос Маврогенис и на митрополията, а също и като надзирател на нейната библиотека.

Тук отново имаме работа с една утопия на бъдещето, раждането на която несъмнено е свързано с общата атмосфера в Европа по това време. През 90-те години на века френската революционна армия настъпва към Балканите, а през 1797 г. въз основа на мира в Кампо Формио Франция завладява Йонийските острови. В утопията на Димитриадис идеалният град, в който попада разказвачът след 700 години, е изцяло променен и то към по-добро. И в този случай мечтаното общество е приложило някои от принципите на Просвещението и е постигнало всеобщото щастие. То е възприело един начин на живот, който е по-естествен и рационален, основан на простотата, обществената грижа и реда. Както Мерсие, така и Димитриадис настоява за опростяване на храната¹⁹. Впро-

¹⁶ F i n k, G.- L. Der deutsche National- und Regionalcharakter in der Sicht der Aufklärung. – In: Ruth Florack (Hg.) Nation als Stereotyp. Fremdwahrnehmung und Identität in der deutscher und französischer Literatur. Tübingen, 2000, S. 77.

¹⁷ Αλανθίσματα εκ τινος βιβλίου ετερογλώσσου συλλεχθέντα προσαρμοσθέντα τε και μεταφρασθέντα εις την ημετέραν απλήν διάλεκτον. παρά του ελλογιωτάτου και λίαν φιλογενούς Στεφάνου Δημητριάδου του εκ νήσου Σκιάθου. Εν Βιέννη 1797. Благодаря сърдечно на колегата и приятеля Алексис Политис от Университета на о. Крит, който ме насочи към този текст

¹⁸ Α θ ή ν η, Στ. Στ. Δημητριάδης και L. – S. Mercier. Ουτοπικά Όνειρα του 18ου Αιώνα. – Σύγκριση/Comparison, 6, 1995, 25–40.

¹⁹ За различните разбирания по този въпрос вж. Μ α τ θ α ί ο υ, Α. Οι ντελικάτες τροφές και το λιτοδίαιτο : δυό εκδοχές του Διαφωτισμού. - Τα Ιστορικά. Τόμος εικοστός πρώτος, τεύχος 40, 2004, 37–52.

чем изследванията на днешните гръцки социални историци свидетелстват за осезателно навлизане на лукса в хранителните навици на висшите слоеве на гръцкото общество в края на XVIII век²⁰. Разкошът, злоупотребите с пари и разхищението на средства са изчезнали. Не съществува външната търговия, която предизвиква съсредоточаването на богатство в ръцете на определени хора, а пък и различните стоки на вноса като чая, кафето и тютюна предизвикват заболявания на нервите. И Димитриадис, подобно на Мерсие, се вълнува от проблемите на околната среда. Говори за „чиста и бистра вода“ и „чист въздух“ в идеалния град. Всички предразсъдъци и суеверията са преодоленни. Заявява се една безкрайна вяра в прогреса и в развитието на технологиите. В сградата, наречена „Кабинетът на града“, на която е написано със златни букви „Кратко съдържание на вселената“, разказвачът констатира, че „Стълбата, на живите същества, която е толкова оспорвана в наши дни, и която само някои от философите възприемат, тогава е получила всичките си доказателства. Там човек вижда ясно, че различните видове са свързани помежду си и на практика едното се разтваря в другото или едното се обяснява чрез другото. И че чрез спокоен и осезателен ход от бездушните камъни до живото същество и от животното до човека, нищо не е откъснато и че в края на краищата едни и същи са причините за растежа, за разцвета и за залеза и развалянето на всички неща.“ От езика е изхвърлена думата „случайност“, която е една „остаряла дума, лишена от значение“. Животът и делото на човек е като едно звено от верига. „Единият човек завършва там, където друг е започнал. Веригата продължава без прекъсване“²¹.

Текстът на Димитриадис е по-къс от този на Мерсие. Самият Димитриадис заявява, че е избрал от първообраза онези неща, които е счел за полезни „да се научим от тях“. Съобразно с практиката през онази епоха Димитриадис си позволява голяма свобода при превода и при съединяването на преведените откъси. В текста на Димитриадис не съществува каквото и да било споменаване на мястото, където се развива действието. Вниманието на Димитриадис е фокусирано върху темата за образованието, овладяването на говоримия език, преподаването на чужди езици, научните постижения в областта на физиката, астрономията, акустиката и медицината. Превежда онези части от текста на Мерсие, които имат отношение към дарителството и меценатството, социалните грижи, равенството между различните социални групи, простия, естествен начин на живот, аграрната икономика. Същевременно не са преведени главите, в които се прави критика на духовенството, полицията и армията. Не откриваме и критиката, отправена към монархията. Монархът

---

²⁰ M a t t h a i o u, A. Aspects de l'alimentation en Grèce sous la domination ottomane. Dès réglementations au discours normatif. Frankfurt, 1997.

²¹ Απανθίσματα ..., с. 29.

осигурява „доброто управление и законността“ и по всичко личи, че той отговаря на изискванията на Просветения деспотизъм, който е на мода в средите, в които се движи Димитриадис. Съществуват богати и бедни, обаче богатите хора са справедливи и човеколюбиви. „Нашите богати хора си използват краката, затова те имат повече богатство и по-малко подагра“. Хората откриват Бога чрез микроскопа на физическите науки, всички вярват в безсмъртието и в царството не съществуват атеисти.

Докато Мерсие показва отрицателно отношение към историята, която е излишна и вредна, тъй като „историците са по-виновни и от принцовете“, според текста на Димитриадис в училището на бъдещето се преподава история заедно с алгебра, астрономия, геометрия, механика, етика и поетика. Тази история, обаче, не е „онази, пълна с лъжи, но онази, която е била проверена от мъдри писатели“. Когато разказвачът споменава миналото, паметта служи, за да докаже, „че в онзи странен век нравите са били достойни за смях“, че хората, които са живели тогава, са били нещастни, страдали са от разни болести и от войните. Миналото трябва да бъде опознато по дидактически причини, за да знаем за отбягваме грешките, които са били извършени и за да можем да оценим постиженията на прогреса. Възхищавайки се от постиженията на човека от 2400 г., разказвачът възкликва: „Ох, колко е велик човекът тук и колко онези, които бяха считани за велики хора през моето време в сравнение с него бяха жалки.“

Димитриадис е на мнение, че на децата трябва да се преподават полезни неща, „вместо да им преподаваме два мъртви езика“. „Гръцкият език е наистина много уважаван поради своята древност и поради своите прочути автори, но ние имаме Омир, Платон, Софокъл и всички други автори, преведени съвършено на нашия език“. Трябва да се преподава италиански, английски, немски и испански, различните култури да се опознават взаимно, тъй като по този начин става по-ясно значението на понятията, а и националната омраза неусетно изгасва“.

Димитриадис допълва образа на идеалната жена на Мерсие, който е изцяло вдъхновен от идеите на Русо за ясното разграничаване между отделните полове. Впрочем подобна идея ние откриваме отчетливо и у другия съвременник на Димитриадис, идеолога на гръцката революция Ригас Велестинлис, у когото образът на амазонката е натоварен с негативни черти поради неговата двусмисленост²². Идеалните жени са уредни, скромни, прибрани, внимателни, тихи, и се занимават с домашните работи. „Те не са от онези жени, които шпионират, за да си отмъщават, когато наближи времето на лошото течение, което ги разяжда и което е

---

²² Λιάκος, Α. Ο Ηρακλής, οι αμαζόνες και οι „τραγανιστές βουκίτσες“. Αναπαραστάσεις του φύλου και της εξουσίας στο έργο του Ρίγα. - Μνήμων, 23, 2001, 99–112. По въпроса за трактовката на този проблем от социалната история в гръцката историография вж. A v d e l a, E. L'histoire des femmes au sein de l'historiographie grecque contemporaine. – In: Gisela Bock et Anne Cova dir. Ecrire l'histoire de femmes en Europe du Sud, XIX–XX siècles. Oeiras, Celta, 2003, 81–96. même. Le genre entre classe et nation. Essai d'historiographie grecque. Paris, 2006.

резултат, колкото от тяхната грозота, толкова и от лудостта.“ Очевидно в тези думи на Димитриадис долавяме един вопъл, породен от причини, за които ни дават известна представа някои образи на определени гръцки жени, такива, каквито ни ги представят някои извори от епохата²³. Тук, разбира се, трябва да имаме предвид и предписанията, които намираме в съвременните на Димитриадис текстове на проповедниците Козмас Етоλος, Агапиос Ландос Критянинът, превездан и у нас от Йосиф Брадати, както и на мрачния Никодим Светогорец за мъжа „като глава“ и за жената „като тяло“²⁴. Става дума за традиционните текстове, посветени на темата за женската свадливост, която от антична тема се превръща в любима тема на калугерите²⁵.

Утопията на бъдещето трябва да се опира на връзки с реалното настояще и за да бъде по-убедителен в представянето на бъдещето Димитриадис е принуден да внесе някои опорни точки за хронологическия континуитет. Естествено в епохата на формирането на националните идентичности тези опори трябва да са свързани с „гръцкостта“. Така тук четем за „запалителните огледала на Архимед“, за „течният огън на Цариград“, за „неугасимите огньовете и други забележителни неща на гърците“.

Разказвачът се събужда през 2400 г. вместо в 2440, когато се събужда героят на Мерсие. С други думи, хоризонтът на очакване се доближава, което е резултат на разтърсващите събитията – Френската революция и всички последвали я неща. Това скъсяване на разстоянието до хоризонта на очакване е свързано и с усещането за ускорение на хода на времето, което е продукт на развитието на технологиите²⁶. Димитриадис не споменава своя прототип, тъй като той знае, че книгата на Мерсие е забранена във Франция, Испания и Италия. В текста на Димитриадис също липсва Париж, нещо, което не би могло да бъде обяснено само с желанието на автора да придаде на своя текст универсален характер. Книгата излиза от печат през 1797 г., когато почти всяка година гръцката читателска публика има случай да чете текстове, излезли от консервативно настроените среди, свързани с православната църква, в които се громи Френското просвещение. Става дума за десетилетието, през което след началото на Френската революция и по-точно след екзекуцията на Луи XVI от средите, свързани с православната църква, излиза цяла серия от писания, в които Франция и френските книги олицетворяват безбожието. Това е времето, през което в православната църква се

²³ Angelomatis-Tsougaraki, H. Greek Women, 16th–19th Century: the Travellers View. – Μεσαωνικά και νέα Ελληνικά. Τ. Τέταρτος, Αθήνα, 1992, 321–403

²⁴ Ματθαίου, Α. Συζυγικές σχέσεις και σεξουαλικότητα στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας: κανόνες, πρότυπα, συμψηφισμοί. – Τα ιστορικά. Τόμος 23, τεύχος 44, 2006, σ. 157.

²⁵ Δημάς, Κ. Θ. Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας, έκτη έκδοση, Αθήνα, 1975, σ. 38, 119, 178, 514.

²⁶ Явлението е анализирано убедително от Козлек, Р. Пластовете..., 187–253.

въвежда практиката на „imprimatur“²⁷. Впрочем, това е именно годината, в която се отпечатват основните съчинения на идеолога на гръцката революция Риас Велестинлис „Ново политическо управление“, „Александър Македонски“, „Пътуването на младия Анахарсис“ и „Картата на Гърция“ и „Етичния триножник“. Това е същата година, в която Ригас е заловен и излиза от печат предизвикалата много шум брошура „Братско поучение“, представляваща защита на османската власт от надигащото се революционно движение на Балканите²⁸.

Хоризонтът на очакване се доближава още повече през 1833 г., когато, вече в новосъздадената през 1830 г. гръцка държава, двамата братя поетите романтици Александрос и Панайотис Суцос поставят своята утопия на бъдещето в годината 2030. В атмосферата на икономическа и политическа нестабилност, която ще доведе до революцията от 1843 г., демократично настроени противници на монархическия режим на крал Отон Баварски братята Суцос възпроизвеждат определени идеи на Сен-Симон и предвиждат обединението на Европа, в която „няма да съществуват нации, граници, митници, търговски ограничения. Европа, чиито различни места вече се разбират благодарение на своите нрави, чрез своите потребности, чрез своите симпатии и чрез просветата, Европа ще съществува като едно общество. Вековете са за нациите това, което са годините в човешката възраст. За две години на нациите нещата, които предсказваме, ще се сбъднат“²⁹.

И за да приключи с гръцкото утопиотворчество, ще спомена утопията „Октана“, създадена през 1965 г. от големия гръцки поет Андреас Емпирикос³⁰. Емпирикос е по професия психолог и той именно въвежда в Гърция психоанализа. Френски възпитаник е и е много силно повлиян от сюрреализма и най-вече от Андре Брътон, от фройдизма и хегелианството. През 50-те години посещава Съветска Русия, в резултат на което изживява много тежка идейна криза, плод на която е текстът, озаглавен „Не Бразилия, а Октана“³¹. Градът на бъдещето Октана е още далече, но е сигурно, че хората в този нов град ще бъдат съвършени, че те ще образуват една федерация от свободни във всяко отношение и равни помежду им хора при пълно съхраняване на всички духовни и етнически специфики на участващите в това братство на народите. Октана означа-

²⁷ Δημάρης, Κ. Θ. Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα, 1980, σ. 163.

²⁸ За тази брошура вж. Данова, Н. Разривът между гръцките възрожденци и Цариградската патриаршия. – Известия на Българското историческо дружество. кн. XXVII, 1969, София, 1970, 35–64.

²⁹ Βαγενάς, Ν. Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων. – Στο: Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830–1880. Εμπέχεια Νάσος Βαγενάς. Ηράκλειο, 1997, 45–46.

³⁰ Εμπειρικός, Α. Όχι Μπραζιλία μα Οκτάνα. – Οκτάνα. Αθήνα, 1980, 75–80.

³¹ За него вж. анализа на Σιγάλας, Ν. Ο Ανδρέας Εμπειρικός αναγνώστης του Μπρετόν, του Φρόντ και του Χέγκελ. Αντίληψη του κόσμου και λυρική συμπεριφορά. – Σύγχρονα θέματα, περ. Β, χρ. 27, απρίλιος 2004, 35–53

ва справедливост и обич между хората, съхраняване на детинската душа на всички възрасти, постигането на безсмъртието на тялото и духа.

Хоризонтът на очакване се доближава още повече в утопията „Поглеждайки назад“, издадена през 1888 от Едуард Белами. Нейното раждане е свързано със събитията в Америка от 1886, когато на първи май започва обща стачка на работниците с основно искане въвеждането на осемчасов работен ден. В Чикаго стачката се окървавя и годишнината от това събитие става основа за празнуването на световния ден на труда, един празник, който е свободен вече от какъвто и да било религиозен смисъл и е изпълнен с оптимизъм. През 1888 г. излиза книгата на Белами, която се опитва да даде разрешение на работническия проблем. Докато натискът на опита кара Мерсие са да постави своето идеално общество в годината 2440, през 1888 Белами определя за своята утопия 2000 година. Бурното развитие на технологиите, даващи на хората усещането за ускоряването на хода на времето, очевидно скъсяват още повече разстоянието до хоризонта на очакване. Белами е роден през 1850 г. Баща му е баптистки протестантски пастор, а майка му – калвинистка. Учи право, работи като журналист и издател на книги. Женен е и има две деца. Умира през 1898 г. от туберкулоза³².

В книгата си Белами дава думата на своя герой Джулиан Уест, който започва разказа си през последните дни на 2000 г. в историческия отдел на един бостонски колеж, в който преподава история. Джулиан е роден в Бостон през 1857 г. и е възпитан в калвинистки дух. През 1887 г. той е един богат и образован младеж, който се готви да се ожени за Един Бартлет. Сватбата им обаче все се отлага, тъй като къщата, в която трябва да живеят младоженците, остава недовършена поради стачките на строителните работници. Обществото е разделено на 4 класи – на богати, бедни, образовани и неграмотни, разликите между които са по-големи, отколкото различията между отделните нации. Една част от обществото не работи и живее на гърба на другите. Обществото прилича на една огромна колесница, в която са впрегнати народните маси, които я теглят по един стръмен пясъчен път. Местата в нея са удобни, много търсени и конкуренцията за тях е много силна. Всички се стремят при първа възможност да ги завземат и да ги оставят на децата си. Местата не са сигурни и когато каляската се разтърсва, някои пасажери падат долу и трябва да се хванат за въжето и да теглят каляската. Едит е красива и също се числи към пасажерите на каляската. Цари една атмосфера на песимизъм и страх, че обществото скоро ще се срути от нарастващите социални вълнения и от недоволството на бедните. Това усещане се усилва от начина, по който се схваща историческото развитие -като циклично,

---

³² За него вж. предговора на Ерих Фром към изданието *В е l l а m y*, E. Looking Backward. New York. 1960, V–XX, както и <http://www.geocities.com/Athens/Olympus/9567/Index.html>, http://www.geocities.com/c_ansata/Looking.html

а не по права линия. Счита се, че развитието на човека, както и всички останали големи движения, става в кръг и се завръща в изходната точка. Идеята за развитието по права линия и за прогреса се счита за химера, без аналогия в природата. Джулиан страда от хронично безсъние и когато усеща, че след две безсънни нощи приближава трета, вика доктор Филсбъри. Филсбъри е хипнотизатор, който помага на Джулиан да заспи в подземната си спалня и след това го събужда с противоположна процедура. Една вечер Джулиан се чувства нервен и повиква доктора да го приспи, като на другия ден трябва да го събуди верният му прислужник негърът Сойер. През нощта обаче избухва пожар, къщата на Джулиан е разрушена и Сойер не успява да събуди господаря си. Джулиан спи 113 години и се събужда през 2000 г. в къщата на лекаря Лити, който играе ролята на негов гид в идеалното общество.

Бостън от 2000 г. е с широки красиви улици, засенчени от много дървета, с прекрасни сгради и площи със статуи и шадравани с чиста вода. Въздухът в него е чист, няма ги комините и техният дим. Населява го едно идеално справедливо общество от равнопоставени граждани, което не познава несправедливостта и бедността. Гражданите се радват на всички тези добрини благодарение на просвещението и мирното развитие. Не съществуват пари, заплати, магазини и банки, като всеки получава това, от което се нуждае. Всички получават еднакви възнаграждения. Използва се системата на кредитната карта, чрез която става разпределението на богатата. Работническият проблем и думата „стачка“ са нещо непознато за хората от 2000 г., тъй като този проблем се е разрешил сам благодарение на индустриалното развитие, преминавайки през концентрацията на капитала и производството и стигайки до сливането на целия национален капитал, който без насилие се възлага на един синдикат, представляващ целия народ. Благодарение на мъдростта на гражданите и при абсолютното съгласие на общото мнение, нацията поема функциите на различните дружества. Основна роля през тази епоха играе „националната партия“. Епохата на тръстовете приключва с появата на Големия тръст. От момента, в който нацията поема отговорностите за капитала, тя се превръща в единствения работодател и единствения капиталист. Това съсредоточаване на капитали се осъществява и в аграрните райони, където нацията поема контрола над земеделието. Всички граждани имат задължението да участват в дейността в областта на индустрията и духовния живот. Задължението към индустрията започва с приключването на учението на възраст от 21 г. и продължава до възраст от 45 г. Всеки един работи в зависимост от своите наклонности и естествените си способности. Обучаването в ръчен труд не засенчва общото образование, а младите хора заедно с теоретичните знания придобиват и навици за работа с инструменти и овладяват различни технологии, които се прилагат в индустрията и земеделието. След три години задължителна работа всеки един избира в зависимост от естествените си наклонности дали е подходящ за човек на изкуството, за земеделец, или за човек, който ще работи с машини. Жените са освободени от тежестите на домашната работа и подобно на мъжете стават членове на

индустриална армия, която напускат единствено в периода на бременността си. Дейностите, които изпълняват жените, са подходящи за спецификата на женския пол и доходите на всички са еднакви. Взаимното привличане между жени и мъже съществува, както и любовта и бракът. Бракът е единствено по любов. С промяната на условията на живот хората са станали искрени и почитени. Жените са образовани, естествени, съчетават милата женственост с физическо здраве и сила. Отношенията между гражданите са отношения на солидарност и братство и те са с много любезни. Гражданите не познават насилието, лъжата, нито думата „нок-даун“, а понятията „демагогия“ и „рушвет“ принадлежат към миналото. Не съществуват престъпления, съдии и затвори. Не съществува и правната наука като излишна. Не съществува частната собственост, както и кражбата с взлом и всички врати са отворени. Вече не съществува войната и правилствата не притежават военни механизми, а единствено защитават гражданите от студа и глада, доставят му всички физически и духовни блага и ръководят индустрията за определен срок. Държавата е централизирана и не съществува всеобщо изборително право. Равенство цари и в образованието, като висшето образование е общодостъпно. В образователния процес физическото здраве заема важно място. Библиотеките са достъпни за всички. От старите автори се четат Дикенс, Шекспир, Милтън, Дефо, Юго, Такери, Тенеси, Ървинг. Премахването на детския труд и на женското бреме е допринесло за развитието на човешкия вид. Лудостта и самоубийството не съществуват. Духът на солидарност се изразява и в общия чадър, който се отваря над града, когато вали.

Джулиан се влюбва в дъщерята на доктор Лити Едит, която е правнучка на неговата любима от предишния му живот. Една нощ Джулиан се връща в Бостон от 1887 г. с цялата му мръсотия и проблеми, с неговото богатство и бедност, с магазините и заводите, за да преживее отново атмосферата, породена от войните, безработицата, фалитите на банките, неграмотността, убийствата, самоубийствата, подкупите, детския труд, измамите и кражбите.

Книгата завършва със завръщането на Джулиан в 2000 г. в обятията на Едит. Накрая Белами изразява убеждението си, че историята ни учи, че съгласно с принципите на еволюционната теория, прогресът и еволюцията задължително ще доведат до усъвършенстването на човешкия род, който ще живее в описания град. „Златният век се намира пред нас, а не зад нас и не е далеч. Нашите деца сигурно ще го познаят, а може би и ние, които сме вече мъже и жени, ако го заслужим с вярата и делата си“.

Книгата на Белами се радва на голям успех в Америка, където се преиздава много пъти. Счита се за една от най-забележителните книги, които са публикувани някога в Америка и е класирана на трето място след „Чичо Томова колиба“ и „Бен Хур“. Историците на идеите подчертават огромното ѝ влияние върху американската интелигенция. Превежда се почти на всички езици. Има неин превод на идиш и на иврит. На шведски се превежда още през 1889 г. На немски само през 1890 г. стават два превода, като първият от тях е на професора по философия

Georg von Gizycki, близък до социалдемократическите кръгове. Един от многобройните преводи на немски е този на Клара Цеткин от 1914 г. На руски се превежда веднага сред появата ѝ и до 1891 г. има вече три издания. За съжаление, руските изследвания за утопиите, до които имах достъп, не споменават нищо за преводите на Белами на руски³³. На френски се превежда на два пъти през 1891 г. под заглавието „След сто години“, като предговорът на едно от тези издания е от видният френски интелектуалец Теодор Ренак. Книгата се издава на френски още през 1893 и 1898 г.

През 1890 г. гръцкият вестник „Социалист“ помества кратка анотация на „прочутата“ книга на Белами³⁴, но първият превод на гръцки език се извършва едва през 1989 г. в навечерието на падането на берлинската стена³⁵. Книгата на Белами излиза на румънски език през 1891 г. под заглавието „Годината 2000. Един ретроспективен поглед от 2000 към нашия век“³⁶. На сърбохърватски език излиза през 1903 г. в Загреб, като преводът ѝ направен от Л. Хартман. На въпроса ми за издание на турски език турските колеги отговориха отрицателно.

В България книгата на Белами намира добър прием в социалдемократическите кръгове и се чете на руски език на сбирките им. Социалдемократът Константин Бозвелиев разказва в спомените си, че за неговия кръг романът на Белами е бил „едно откровение“. „В него ние виждахме конкретно дадено онова идеално общество, за което копнеехме. Всичко в това отношение ни се виждаше тъй естествено, тъй реално, че се чудехме защо ще трябва да се чакат „Сто години“ за неговото осъществяване³⁷. Константин Бозвелиев превежда книгата на Белами на български от руски и я издава през 1892 г. в Русе в печатницата на Спирос Гулабчев³⁸ в 2000 екземпляра, които се изчерпват веднага. Заглавието повтаря руското заглавие „След сто години. Фантастичен роман“³⁹. В предговора преводачът пояснява защо според него книгата представлява интерес за България: „На мода е станало да се проповядва тук, че в икономическо отношение България представлява нещо досущ самотно, някакво щастливо изключение от останалия свят; че сиромашията и другите неволи са непознати у нас, че нашето отечество е обетована земя, в която навсякъде тече мед и мляко... Не отдавна беше, когато в колоните на един

³³ Утопический социализм в России. Хрестоматия. М., 1985. Издательство политической литературы; Утопия и утопическое мышление. Антология зарубежной литературы. Сост. предисловие и общая редакция В. О. Чаликовой. Москва, Прогрес, 1991.

³⁴ Σοσιαλιστής, έτ. Α, αρ. 5, 7–14 Ιουλίου 1890.

³⁵ Μ π έ λ α μ υ, Ε. Κοιτώντας το παρελθόν. Αθήνα, 1989.

³⁶ In anul 2000. O privire retrospectivă din anul 2000 asupra secolului nostru, 1891. 460 p.

³⁷ Името на преводача научаваме от спомените на Бозвелиев вж. Б о з в е л и е в, К. Моите спомени. Съставителство и редакция Тихомир Тихов. Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. С., 1993, 32–33

³⁸ За тази печатница вж. Ж е й н о в, И. Печатарството в Русе. Русе, 2004, 96–100.

³⁹ След сто години. (Looking Backward). Фантастичен роман. Превод от руски. Скоропеч. Спирос Гулабчев. Русе, 1892, 223, VIII. 8. 1. 20 iv.

официозен лист гордо-гордо се казваше, че българският селянин живеял по-добре и от европейския буржоа, че той пиял тригодишно вино и седем вида пелинаш и че не седал без кебап на трапезата... При туй улеснение на съобщенията, което се повече ни сближава със Западна Европа и ни поставя под нейното недосредствено влияние, да си мечтаем за някаква национална самобитност ще каже да станем наивни като децата и доброволно да се храним ума си с илюзии. Ний заемаме всичко от западна Европа; ний копираме целия европейски живот – от държавната мода в управлението до последната мода в облеклото и вследствие на туй, нашето обществено развитие върви с бързи крачки по пътя, през който е минало общественото развитие на запад. При тези условия е смешно и глупаво да се казва, че социалният въпрос не се касае до нас, че решението на тоя въпрос не ни интересува. Сегашните обществени бедствия не са вече местни, нито път национални, те са станали общочеловечески и тяхното премахване съставлява велика всесветска задача на века“.

На първи май 1892 г. списанието на Георги Кърджиев „Записки по мисълта и живота“ отпечатва положителна рецензия за превода на Бозвелиев на книгата на Белами. Кърджиев препоръчва „всекиму прочитането на тази книга“, която вдъхва оптимизъм и „без да гложди на очите осветлява“⁴⁰. Кърджиев може да бъде характеризиран като либерал, доколкото е приложима общата политическа терминология при българските условия в края на XIX век. Изразява симпатии към кръговете на социалнародниците, които съчетават във вижданията си утопичния социализъм с народничеството и неговата политика има по-скоро селски, отколкото пролетарски характер⁴¹. Списанието помества откъси от антикритикалното произведение на представителя на Френското просвещение Шарл Франсуа Дюпи (1742–1809), който в края на XVIII век дава едно атеистично обяснение за произхода на боговете. Кърджиев публикува разни статии, в които критикува остро национализма и поддържа мнението, че гръцките деца в България трябва да имат възможността да учат на майчиния си език.

През 1893 г. Алеко Константинов, който е прочел още през 1891 г. книгата на Белами на руски език, я коментира в пътеписа си за Америка. Той посещава специално Бостън именно, за да види града, описан от Белами. Ето неговите думи: „побиваха ме тръпки, като си представях, че човечеството един ден ще достигне до това автоматическо състояние, което Белами ни представлява като идеал на отдалеченото бъдеще – състояние, при което личността, индивидуалността свършено почти изчезва, като се превръща в автомат, в раб на един нов, много по-силен

⁴⁰ Записки по мисълта и живота. Редактор – издател Г. А. Кърджиев. г. I, 1 май 1892, кн. 1, с. 20–21.

⁴¹ История на икономическата мисъл в България. Ред. Ж. Натан, Л. Беров, С. Цонев, К. Гопов. С., 1971, с. 341.

и несъкрусим господар – обществото. Человечеството срива един господар – тиранията, робството изчезна, но личната свобода роди нов господар – капитала⁴².

През 1893 г. в Разград излиза от печат на български преводът на книгата на Ричард Михаелис, журналист от Чикаго, който атакува остро утопията на Белами⁴³. Преводът е от немски език. Михаелис подчертава, че Белами предлага един опит за поправка на човечеството, но „като снемам блестящата мантия, с която той обвива поправителните си мерки, тогава остава само един гол комунизъм, който е вреден“. Михаелис продължава историята на Джулиан, като настоява, че човешката природа не се променя, и в края на краищата стига до една ужасяваща картина на тоталитарното общество, напомняща антиутопията на Дж. Оруел „1984“.

През 1898 г. в Сливен се издава на български език книгата на Белами „Утрото на труда. Християнски социализъм.“⁴⁴, преведена от Стефан Гидиков. На 5 юни 1898 вестник „Народ“, орган на социалдемократическата партия, публикува съобщение за смъртта на Белами. По този повод вестникът отбелязва за книгата „Поглеждайки назад“ следното: „Тази книга макар и не съвсем свободна от възражения е допринесла голяма заслуга за работническото дело с разпространението на социалистическите идеи“⁴⁵.

През 1900 г. Илия Йовчев издава книгата „Настоящото, разгледано от потомството ни и надничане в напредъка на бъдещето“⁴⁶, представляваща български вариант на книгата на Белами. Тя е плод на една атмосфера на икономическа и политическа нестабилност. Двете последни години на XIX век са белязани от остра икономическа криза, предизвикана от една катастрофална суша за българското стопанство, което е предимно аграрно, както и от много сериозно политическо разклащане. Увеличението на данъците е съпроводено в някои области от глад – нещо, което е било непознато до тогава. Опитът на правителство да възстанови десетъка предизвиква протестни митинги, които се окървяват в някои райони и прерастват в селски бунтове. Икономическата криза има свои последици в намаляването на надниците на земеделските работници и на заплатите на чиновниците и учителите. Краят на XIX век е белязан и от надигането на миньорите в Перник и от протести на работниците в Сливен⁴⁷.

⁴² К о н с т а н т и н о в, А. До Чикаго и назад. Пътни бележки. – В: А л е к о К о н с т а н т и н о в. Съчинения. Т. 2, Съставителство и редакция Илия Тодоров и Тихомир Тихов. Български писател, С., 1989, с. 78.

⁴³ М и х а е л и с, Р. Един поглед върху бъдещето. Редактор на „Чикагска нова преса“. Отговор на един преглед върху миналото от Едуард Беллами, преведен от немски от Вартоломей Робертович. Разград, 1893. Скоропечатница на Ст. Ив. Килифарски и сие.

⁴⁴ Б е л а м и, Е. Утрото на труда. Християнски социализъм. Прев. А. Г. (Стефан Гидиков) Сливен 1898.

⁴⁵ Народ. Орган на Социалдемократическата партия, г. I, бр. 31, С., 5 юни 1898, с. 6.

⁴⁶ Настоящото, разгледано от потомството ни и надничане в напредъка на бъдещето с превод и подражание 415-то издание на първообразното Looking Backward от Edward Bellamy побългарил Илия С. Йовчев. Печатница Костадин Г. Чинков. София, 1900.

⁴⁷ Т о п а л о в, Вл. Стопанската криза в България през 1897–1900. – Известия на Института за история, 12, С., 1963, 47–74.

Върху корицата на книгата на Илия Йовчив е написано, че тя има за образец 415-тото издание на книгата на Белами. За да обясни какво точно е направил, Йовчев употребява думата „побългарил“, дума, която означава според практиката от предосвобожденския период, че той самият се е опитал да направи съдържанието на книгата по-близо до българската читателска публика, използвайки български имена, топоними и български реалии.

Илия Йовчев е представител на поколението българска интелигенция, принадлежаща към две епохи, към което българската историческа наука остава длъжник. В момента разполагаме единствено с изданието на дневника на Илия Йовчев за периода 1869–1875 г., осъществено на много високо научно ниво от Иван Марков⁴⁸. Илия Йовчев е роден в гр. Сливен през 1850 г. Минава през Роберт колеж в Цариград, където се свързва с протестантите Илайъс Ригс и Алберт Лонг. След това заминава за Америка, където учи в Хамилтън коледж. Упражнява професията на журналист и проповедник в Америка. Просветителските му усилия включват и преобличане като арабин и представяне на мюсюлманска молитва. Връща се в България след 1878 г. и работи като учител в Сливен, където основава първото гимнастическо дружество в града. През 1880 г. става директор на Пловдивската народна библиотека, въпреки че някои среди настояват, че той като „протестант-обскурант“ не е подходящ за този пост. Прилага съвременни за епохата методи на организация и управление на библиотеката. През 1888–1889 г. издава вестник „Родолубец“ с антистамболовистка насоченост, в която помества критични материали за полицията, станали причина той да бъде бит в участъка собственооръчно от градоначалника на София Минку Радославов⁴⁹. Женен е за българката Надежда Карастоянова, има три дъщери и трима синове. През 1890 г. заминава отново за Америка, където го намира пристигналият за световното изложение в Чикаго Алеко Константинов⁵⁰. Умира в Америка през 1907 г.

Книгата на Йовчев се издава в 4000 екземпляра и включва 400 страници. В предговора ѝ Йовчев подчертава, че книгата на Белами е една от най-забележителните книги на века. Цитирайки Хербърт Спенсър Йовчев изразява надеждата, че благодарение на развитието на техниката и науката човечеството се развива и върви към „идеалното си предназначение“, към свободно и справедливо съществуване. „За обяснение или оправдание на това, казва Йовчев, трябва да кажа, че аз се познавах добре с г-на Беллами. Той бе моя пора човек (точно 30 дни по-млад) и някои обстоятелства ни бяха сблизили в познанство, както бяхми близки по възгледите си въобще. Веднъж, когато се разговаряхме с него в писалището

⁴⁸ Й о в ч е в, И. Дневни забележвания върху историята на Илия С. Йовчев за 1869–1875. Разчитане, съставителство и коментар Иван Марков. Пловдив, 2007.

⁴⁹ Г а н ч е в, Д. Спомени от княжеското време. Съставител Давид Коен. С., 1983, с. 203.

⁵⁰ К о н с т а н т и н о в, А. Цит. съч., 45–45.

му в Бостон, дето работеше вестника си The New Nation, (Новия народ), казах му че съм противен да се превежда съчинението му Looking Backward буквално, защото американските условия, които са му послужили за премисли на заключенията, никъде не съществуват напълно, и особено в страни дето фабрикантският живот не е развит, и икономическите съотношения на населението са по-прости и примитивни“. Самият Белами изказва мнението, че никога неговата книга не трябва да се превежда буквално, а така, че да може да има по-голямо въздействие. Йовчев си признава, че е направил някои допълнения към текста на Белами, за да го направи по-подходящ за българските условия, като по този начин обемът на книгата се е увеличил с още една половина. Обяснява, че е добавил неща, които имат значение за България, като например размисли за княза, за правителството, за правосъдието, за религията и пр., като точно посочва страниците, на които са станали промените и допълненията. Признава, че неговото мнение за наследственото право е различно от това на Белами, както и отношението му към проблемите, свързани с жените. „С една реч, казва той, аз съм гледал да дам на българина каквото г-н Беллами е дал на американеца – съзнание за общото положение на отечеството му и поощрение и упътване към длъжностите му, за да си извоюва по-щастливо бъдеще.“ Освен това Йовчев добавя към първата страница на текста на Белами изречения от Сократ, Шекспир, Гьоте, Кант, Юго и др., които внушават чувството за отговорност, критичен дух, чувство на оптимизъм, активност и вяра в прогреса и развитието. Той настоява, че книгата на Белами е още по-значима от „Възкресение“ на Толстой.

Главният герой на Йовчев се казва хаджи Златку хаджи Сребров Бояров, който тук е разказвачът. Златку е роден в Болград в Бесарабия през 1872 г., защото Йовчев иска неговият герой да е роден извън османската власт, чиито поданици са рая. Прадядо му бил рибар от крайдунавско село, убил през 1803 г. турчин и забягнал във Влашко. По-късно се установява в Болград, където се раждат синът му Сребрю и внукът му Златку. След Освобождението на България Златку се установява в София. Той е богат и е учил в Букурещ и Париж. Сгоден е за хубавата и богатата Люба. Бракът им все се отлага, тъй като къщата на младоженците стои недовършена поради стачките на строителните работници. Златку описва българското общество, използвайки алегорията на Белами с безмилостната колесница. За да бъде по-убедителен, Йовчев представя една подробна картина на българското общество от края на XIX век, като особено внимание отделя на социалните взаимоотношения, бруталните обноси в парламента и на митингите, когато се използват сопи, камъни и пистолети.

Поради силната социална диференциация и от напрежението за гонене на високи постове в обществото съществува неспокойствие и усещането, че приближава всеобщ катаклизъм. Това усещане се усилва и поради разбирането за историята като циклична. Идеята за линейното развитие и прогреса се отхвърля като химера, без аналогия в природата.

Златку живее в една стара турска къща на изток от Докторски паметник. Живее сам заедно със своя слуга Робев. В мазето на къщата има един стара римска гробница, „които изобилстват в този местност“. Златку, който има проблеми със съня е превърнал гробницата в спалня. Когато прекара две безсънни нощи, той извиква доктор Веженев, който е специалист по животински магнетизъм и който успява да го приспи, а след това го събужда с действия, „обратни на месмерическите“. Златку заспива по този начин през 1900 г. и се събужда в 2000 г. в къщата на доктор Светозар Видов.

И тъй като утопията на бъдещето не ни казва как трябва да бъде бъдещето, а как ще бъде, желаното се представя вече като съществуваща действителност. София от 2000 г. е един красив, безкраен и рядко населен град, по-красив и от Лондон, и от Париж, и от Виена, и от Берлин, и от Бостън. Улиците са широки и засенчени от дървета, а сградите са великолепни и отделени една от друга с градинки. Във всеки квартал има пространни градини с големи дървета и водоскоци с бистра вода. Общественият сгради са огромни и красиви. Единственото нещо, което напомня предишна София, е Витоша, със запазващата се цялогодишно преспа под Черни връх. Йовчев явно не е знаел, че след един век климатичното затопляне ще доведе до стопяването на тази преспа през горещите софийски лета.

Утопията на бъдещето трябва да се опира на връзки с реалното настояще и Йовчев е длъжен да предостави някои опори за континуитета във времето, които да произтичат от българската действителност. Новата София се сравнява с тази от края на XIX в., като имената на улиците са същите – Лега, Левски, Славянска, граф Игнатиев, Вълкович, Московска, булевард Дондуков, площад Славейков. Селищата около София са Горна Баня, Бояна, Самоков. Имената са същите, обаче улиците са широки, чисти, по-красиви и по-спокойни. Имената на църквите също трябва да подсилят усещането за континуитет – Ал. Невски, Св. Крал и Св. Петка. Черната джамия – затворът – не съществува вече. Очевидно Йовчев не е могъл да си представи, че джамията би могла да се превърне в черквата Св. Седмочисленици. Йовчев се вълнува от проблемите на екологията и той настоява, че въздухът в София от 2000 г. е чист, тъй като не съществуват комини и техният пушек. Отоплението и осветлението на града се осигурява чрез използването на водите на река Искър. Трамваят се движи с електричество. Освен това Йовчев настоява, че трябва да не разхищават водата. Дрехите на хората са прости и удобни.

Отношенията между равните пред закона граждани са хармонични. Социалният проблем и стачките са останали назад в миналото. Поради развитието на индустрията и технологиите, както и чрез концентрацията на капиталите на цялото общество, чрез превръщането на нацията в единствен капиталист, обществото е решило всички тези проблеми. Големите дружества имат свои клонове в провинцията, където превземат земите. Всички селяни стават работници тъй като и в провинцията функционира същият механизъм на съсредоточаване на капитала. Между

София и провинцията не съществува разлика, нито в ежедневиия живот, нито в културните институции.

Промяната в условията на живот е предизвикала промяна в човешкия вид. Не съществуват царе и всички са равни. На мястото на двореца на княза се намира център за разпределение. Не съществуват реклами, тъй като няма конкуренция, която да уморява хората и да създава стрес. Когато вали, гражданите не отварят индивидуални чадъри, защото над улиците се отваря непромукаемо покривало за всички. Всички промени се извършват мирно и без кръвопролитие, а само чрез съзряването на общественото мнение и чрез общото съгласие. Обществото е свободно от тиранията на парите, банките и пазарите. Всички получават от обществото това, от което имат нужда.

Йовчев е по-радикален от Белами по отношение на наследственото право. За разлика от Белами, който приема наследствената собственост, в идеалното общество на Йовчев наследяването на собствеността се забранява. У Йовчев ясно звучи тезата, идеализираща „независимия патриархален начин за работяне и живеене“ съсипан сега от конкуренцията на фабриките.

Същевременно у Йовчев наблюдаваме някои елементи от арсенала на национализма. За да подчертае значението на социалното равенство, Йовчев въвежда един израз, който не съществува у Белами „Основата на днешния социален строй е „Единство, равенство и братство“, т. е. вместо „свобода виждаме принципа за „единство“ на романтиците. Йовчев държи да подчертае, че Златку е „чистокръвен българин“ и „православен“. Тук чуваме на практика отглас от добилата в предосвободенската епоха теза за значението на „чистотата на кръвта“⁵¹, плод на влиянието на немския и чешкия романтизъм⁵².

Моделът на идеалното общество на Йовчев се отличава от това на Белами и по отношение на мястото на жената в него. В идеалния град на Йовчев не съществува армия на трудещите се жени. Момичетата учат в училища, където се преподават само чисто практически знания, тъй като главното призвание на жената е да бъде добра домакиня и майка. Ако някои жени работят, те работят в отделни женски фабрики. За да бъде убедителен в тази свои мисли, Йовчев цитира Наполеон Бонапарт, според когото „Най-хубавата жена е тази, която е родила повече деца“. Жените са естествени, спокойни, образовани, цивилизовани и работливи. Тези идеи на Йовчев отговарят до голяма степен на нагласите по този въпрос в България по това време⁵³. Изследователят на дневника на Йов-

⁵¹ Драгнева, Д. Кръв, падение и отвращение. – В: Реторики на паметта. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на професор Иван Павлов. С., 2005, 276–288.

⁵² По този въпрос вж. Данаева, Н. Иван Добровски в перспективата на българския XIX век. С., 2008, 375–384.

⁵³ Даскалова, К. Женската идентичност: норми, представи, образи в българската култура от XIX в. – В: Балкански идентичности, ч. II, София, 2001, 157–228; Илчев, И. Междено време. С., 2005, 62–72.

чев Иван Марков подчертава, че дейността на Йовчев като журналист през 1875 г. включва и съставянето на статии, озаглавени „Истинската причина на феминизма“ и „Равните права на половете“, които обаче не се отпечатват в българската преса⁵⁴.

В идеална София висшето образование е всеобщо и задължително, но това засяга само мъжете. Това важи и за селяните. От образованието трябва да отпадат латинският и старогръцкият като излишни и получаваните знания да имат връзка с практическите нужди. За да бъде доубедителен в представянето на контраста между бъдеща София и настоящето, Йовчев добавя към текста информация за жалното състояние на гимназиалното и университетското образование в София.

Заслужава да видим кои са книгите, които се четат в идеалното общество на Йовчев. От старите автори се четат Юго, Дикенс, Толстой, Гогол, Дюма, Дарвин, Сервантес, Ървинг, Шопенхауер, като Йовчев показва особена симпатия към Дарвин, името на който се споменава два пъти⁵⁵. От българските автори се четат Любен Каравелов, Петко Славейков, Иван Вазов, Константин Величков и д-р Кръстев, като Славейков се радва на особена почит със своята „Песен на паричката“.

Йовчев се мъчи да въведе и една друга опора на континуитета, която също произхожда от българските реалности или по-скоро от българските въобразени общности. Българската национална идентичност се формира по модела на нациите, които нямат собствена държавност и по тази причина в този процес културните институции играят една хипертрофирала роля⁵⁶. Наблюдава се едно вторачване в езика, който сякаш може да замести някои дефицити. Затова и Златку настоява, че българите от 2000 година говорят абсолютно същия език като тези от 1900 г.

Йовчев има съзнанието, че България е една аграрна страна. Статистиките за 1900 г. показват, че 82 % от българите са селяни⁵⁷. Поради това в опита си да даде на сънародниците си един текст, който да бъде по-близък до техните проблеми, там, където Белами говори за бедни и неграмотни градски слоеве, Йовчев говори за бедни селяни. На някои места в текста си, когато иска да подчертае трагичното състояние на селяните, Йовчев не се колебае да каже, че то е по-лошо от това под османска власт. Повтаря на няколко пъти, че в бъдеща България условията на живот в селото ще бъдат същите, като тези в града, и че селяните ще имат достъп до същите материални и духовни блага подобно на гражданите.

⁵⁴ Й о в ч е в, И. Дневни..., с. 47. Уводна студия на Иван Марков.

⁵⁵ За съжаление, не разполагаме с цялостно изследване за разпространението на дарвинизма в българското общество. За рецепцията на еволюционната теория в Гърция вж. Κ ρ ι μ π ά ς, Κ. Ο δαρβινισμός στην Ελλάδα. Τα πρώτα βήματα η αλληλογραφία Χελδράιχ-Δαρβίνου. — Τα Ιστορικά, Τόμος πρώτος, τεύχος 2, декемвриος 1984, 335–348.

⁵⁶ За тази компенсаторна роля на образованието вж. A s m a n n , A. Construction de la mémoire nationale. Une brève histoire de l'idée allemande de Bildung. Paris, 1994, 13–19.

⁵⁷ И л ч е в, И. Цит. съч., с. 39.

През 2000 г. България е надминала в развитието си Франция, Германия и Англия. Ние вече не сме врагове с турци, румънци и сърби. Войната вече не съществува и цари всеобщо разоръжаване. Йовчев следи международните отношения и въвежда тази проблематика в своя текст. В него намират място войните и опитите за уреждане на различията между големите държави. Споменава войната на Англия в Трасваал и употребата в нея на забранените „лидитни бомби“ и варварства. През XX век ще са напълно изчезнали враждите между различните народности и религии. Всички народи ще бъдат обединени от обща стопанска дейност, като вътрешно ще бъдат напълно автономни. Всички граждани ще могат да пътуват свободно без ограничения. Няма да съществува думата „емигрант“, тъй като няма да съществува и явлението емиграция. Филолози от целия свят ще се съберат в София и ще изработят един общ всички народи език, който ще допринесе за добрите отношения между народите. Националният въпрос ще се реши от само себе си със създаването на общността на европейските народи. Що се отнася до патриотизма, Йовчев смята, че „патриотизма не се състои в проливане народната и чужда кръв, и опропастяването материалното благосъстояние на населението, за да може да се уголеми чифликът на някои владетел и да има по-голяма слава и приход, а в развиване народа умствено и материално и в живеене мирно за всички“.

Демонстрира се отрицателно отношение към съществуването на многопартийна система. В идеалната София не съществуват партии и корумпирани демагози. Патриотичната партия, за която говори Белами, се превръща у Йовчев във „всенародна партия“, която изразява интересите на всички обществени групи, на образовани и неграмотни, на бедни и богати, на българи, турци, гърци и евреи. Четейки текста на Йовчив, можем да кажем, че в някои моменти в него проличава известен антисемитизъм, който върви заедно с антизападните настроения. Проличава и стремеж към идеализация на ролята на общината, която би могла да изиграе ролята за запазване на традицията.

И тъй като утопията на бъдещето има за опора връзката между поколенията, Златку се влюбва в дъщерята на доктор Светозар красивата Люба, която се оказва правнучка на неговата любима от предишния му живот. В съня си Златку се завръща за кратко време в 1900 г., за да намери София с цялата ѝ мръсотия, мизерия и корупция на полицията и правосъдната система. Прави жестока критика на монарха, който не се грижи за развитието на индустрията и търговията, а се занимава със засилване на армията. Представена е една отблъскваща картина на православния клир, който не е на необходимото за своята мисия ниво. Историята приключва със завръщането на Златку в 2000 г. в обятията на хубавата Люба. Книгата завършва, както книгата на Белами, с господстващата в либералната протестантска етика идея за възнаграждаване на добрите дела още на този свят, за възможността за усъвършенстване на човека, чрез което човечеството ще заслужи да живее в Златния век, който е пред нас и не е далече.

Текстът на Йовчев съдържа елементите, които са задължителни за утопията на бъдещето – критерии за достоверност и времеви континуитети – планината Витоша, връзката между поколенията и топонимията. Има някои белези на Апокалипсиса – книгата се появява през 1900 г., т. е. при смяната на века, а краят на века е натоварен винаги с очаквания. В разказа присъстват есхатологични елементи – пожарът в София, гробницата-спалня, линейният модел на развитие на историята. В текста също присъства и терминология, свързана с хилиазма – присъщото за юдаизма и ранното християнство учение за идването на месията и възцаряването на царството Божие на земята, което е предречено от пророка. Така Златку казва: „Това наистина са новите небеса и новата земя, където царува справедливостта, съгласно с обещанието на Бога, за което предрече пророкът.“ А доктор Светозар потвърждава „Наистина някои смята, че днес вече на земята се установи царството на Христос“. Йовчев се обръща на практика към публика, към която се отпраща до този момент множество пророчески текстове. Ще спомена използването на Слово на пророк Даниил като обещание за падането на турското царство, което се разпространява в българските дамаскини през критични години като 1768 и 1821 г.⁵⁸ Идеята за четирите царства⁵⁹ от това слово намираме и в Историята на йеросхимонах Спиридон, съставена в края на XVIII век⁶⁰. Самият Спиридон се занимава в критични години с разпространението на служещите за пропагандни цели оракули на Йероним Агатангел⁶¹. В един вариант на оракулите на Йероним Агатангел, съставен през XIX в., руският цар изгонва турците и „всички лозя, къщите, селата, градовете, овцете, цялото богатство на турците стават християнски. Тогава всички ще станат богати и няма да има бедни. Пушките ще станат сърпове и ще жънат... съдилищата ще отсъждат справедливо“⁶². Спомняме си също, че в навечерието на април 1876 се разпространяват оракули, в които се правят изчисления за настъпването на решаващия час.

Опитите ми да науча какъв е бил приемът на книгата на Йовчев от българската читателска публика бяха безрезултатни. Тя остава незабележана и за социалистическото списание „Ново време“, в което се представят рецензии за новоизлезли книги. Не намираме нейно споменаване и в списанията, защитаващи капиталистическото развитие на страната. Към нея се прилага най-силното оръжие това на премълчаването. Премълчаване от страна на всички, които са засегнати от тази книга,

---

⁵⁸ Ангелов, Б. Три исторически разказа. – Известия на Института за история. Т. 14–15, София, 1964, 486–494; Петканова-Тотева, Д. Дамаскините в българската литература. София, 1965, с. 205.

⁵⁹ По въпроса за идеята за четирите царства вж. Лисос, А. Цит. съч., 22–24.

⁶⁰ Спиридон йеросхимонах. История во кратце в болгарском народе словенском. С., 1992, 75а–76.

⁶¹ Петканова-Тотева, Д. Дамаскините..., с. 205.

⁶² Ангелов, Б. Три исторически... у. 489.

излезла в 4000 екземпляра. Досега успях да открия всичко на всичко един екземпляр от книгата в библиотеката на БАН. Попитах познатите ми историци и филолози и всички те чуваха за първи път за тази книга. Сякаш канонът я е бил отхвърлил.

Няколко са възможните причини за това премълчаване. От една страна, Йовчев предлага картината на едно общество, което плаши с радикализма си. Все пак едно е да четеш за Бостон през 2000 г. и друго е да поставят пред теб картината на познатото ти общество, вкарано в едни изключително строги и не търпящи отклонения норми. Същевременно през 1900 г. вече съществува доста богата продукция на четива със социалистическо съдържание, за да можем да си представим, че книгата на Йовчев е могла да бъде потърсена, за задоволяване на такива потребности. Освен това Йовчев вероятно е отблъсквал своите читатели със своите двусмислени възгледи по въпросите на патриотизма и със своята ирония към сребролюбивите патриоти. Стремейки се да направи текст, който да въздейства върху по-широка публика, Йовчев на практика излъчва доста разнопосочни сигнали, отблъскващи потенциалните адресати. От една страна, той демонстрира чисто популистки виждания по отношение на съществуващата представителна демокрация, добре познатото ни "Всички са маскири", залагайки на егалитаристките нагласи на българите, засвидетелствани многократно. Същевременно показва „кастово съзнание“, окичвайки своя герой Златку с възможната за българските стандарти титла за благородство „хаджия“, играеща компенсаторна роля за лишеното от своя аристокрация българско общество. Нещо като „сър“ или „лейди“, казва Михаил Маджаров. Самото име Бояров отвежда към болярството. Впрочем, и цитираният списък на „препоръчителната литература“ в книгата на Йовчев също вкарва в един куп автори с доста разнопосочни внушения, които веднъж говорят за самоидентификация с „народната култура“ и „антизападна“ позиция, а в друг случай ни отвеждат към противоположни виждания. Тази книга трудно е могла да бъде рекламирана като добра литература, тъй като книгата не притежава такива качества. Не бива да пренебрегваме и факта, че Йовчев не принадлежи към никоя от политическите групи, които биха могли да му осигурят рекламирането на книгата. Да не забравяме още и че той е протестант.

И все пак ще си позволя да допусна, че 4000 екземпляра на тази книга са достигнали до своите читатели, независимо от това, че до този момент не успях да открия положителна или отрицателна рецензия за нея. Опитът показва, че все още не разполагаме с инструмент, чрез който да проверяваме достоверно нивото на четенето на даден текст освен чрез неговия тираж. Рецензиите не са достатъчно надежден източник на информация, ако те не бъдат съчетани с други извори. Наблюденията ми върху приема на трудовете на някои съвременни историци в други европейски страни, занимаващи се с актуални, но „неудобни“ теми, дават основание да се мисли, че е възможно през 1900 г. просто никой печатен орган не е бил готов да поеме риска да помести позитивна рецензия за

подобен текст. И все пак разполагаме с едно свидетелство от началното десетилетие на XX в. че името на Белами присъства в културното пространство на България. Така в речта си пред Народното събрание в защита на принципите на възприетата от него политика по отношение на училището и бюджета за 1904 г. министър Иван Шишманов говори за героя на Белами с убеждението, че неговите слушатели знаят за кого става дума⁶³.

В навечерието на Балканските войни на 3 януари 1912 г. националният поет Иван Вазов публикува един утопичен разказ⁶⁴. Текстът е озаглавен „Последният ден на XX век“ и носи символичната дата 30 декември 1899. В последния ден на XX век България е процъфтяваща монархия, която е осъществила националните си идеали да излезе на три морета. Младият цар Иван е син на Борис и внук на Фердинанд. Женен е за руския, която се облича като селянка от Кюстендил. На стената в кабинета на Иван виси килим от Пирот, а той говори по фоноскоп, т. е. по телефон, по който се виждат говорещите. До Драгалевци на Витоша има зъбчата железница. София има 350 000 жители и представлява „едно гърмящо море, дето десетки високи фабрични комини изхвърляха стълбове пушек и замъгляваха атмосферата ѝ“. Иван среща на пътя „Наколко шопа из пътя, облечени чисто и спретнано, с лица здрави, умни и вчеловечени, както бяха всичките сега“. В Цариград е великият княз Александър, който се готви да се черкува в Света София и след това ще даде голям прием в двореца си, тъй като XX век е бил щастлив за славянството. Султанът живее в Икония. Странността на този текст е такава, че дори неговият съвременен издател е готов да изкаже съмнение в автентичността му⁶⁵.

През последвалите години името на Белами се появява на няколко пъти в печата. През 1919 г. вестник „Работник“ отпечатва приказката за водата на Белами. Преводът на К. Бозвелиев на книгата на Белами се преиздава през 1921 г. под ново заглавие⁶⁶ и в тираж от 2000 и в социалистическия печат се появяват положителни отзиви за това издание. През 1934 г. списанието „Свободно училище“ отпечатва откъс от книгата на Белами.

Цитираните примери говорят за една сравнително бърза реакция на някои представители на балканската интелигенция на случващото се в областта на утопията в други страни. Те съставят свои текстове, стремежки се да отговорят на съществуващите нагласи и очаквания, като

⁶³ Шишманов, И. Избрани съчинения. Под ред. на Г. Димов. Т. II. С., 1966, с. 477.

⁶⁴ Вазов, И. Последният ден на XX век. – В: Иван Вазов. Събрани съчинения в двадесет и два тома. Т. X, под редакцията на Илия Тодоров. Български писател. С., 1977, 114–117.

⁶⁵ Пак там, с. 538.

⁶⁶ В края на XX век (Looking Backward). Фантастичен роман от Едуард Беллами. Превел от руски К. Т. Бозвелиев. Второ издание. С., 1921.

същевременно се опитват да ги инструментализират. Поне от събраната до този момент информация личи, че в края на XVIII и първите десетилетия на XIX век утопичните текстове сякаш намират свои читатели на първо място сред гърците, а с напредъка на XIX век този род книжна привлича предимно интереса на българската интелигенция. Направеният анализ на утопичните текстове показва, че някои техни елементи се доближават до известна степен до резултатите от наблюденията на Румен Аврамов върху „комуналния капитализъм“, които хвърлят светлина върху нагласите в следосвобожденска България, сложили своя отпечатък върху капитализма⁶⁷. Става дума за духа на колективизъм и отричането на индивидуализма, за егалитаризма, за двусмисленото отношение спрямо частната собственост и демонизирането на кредитора, за клиентелизма, за идеализацията на селските живот и производство, явления, които са продукт на изостаналостта, и които неизбежно оказват влияние и върху някои страни на произведените утопични текстове. Тук, разбира се, не бива да забравяме, че следосвобожденска България приема в наследство едно общество с преобладаващи егалитаристки настроения, както и с отсъствие на чувство за индивидуализъм, което се подхранва и от религиозните нагласи, и от общинската институция и от еснафската организация. Самата османска държава със своята специфична система на милетите и на собствеността, както и отново общината и еснафът развиват нещата и по отношение на собствеността. На ниво „теория“ Джон Лок е бил познат на Балканите единствено със своите трудове, имащи отношение към педагогиката и езика, но не и със своите „Два трактата за управлението“⁶⁸. Въпреки че самият Йовчев не е учил в Русия, българската интелигенция по негово време изпитва силно влияние от руското народничество, на основата на което се развива и утопичният социализъм и социал-християнството⁶⁹. В дебата за перспективите за развитие на страната става ясно, че за много българи капитализмът е „несимпатичен“⁷⁰. Чуват се силно гласове за един „по-мек“ капитализъм или чисто антикапиталистически, антииндустриални гласове. В дебата за перспективите за развитие на Гърция в края на XIX и първите десетилетия на XX век също се чуват гласове за един „по-мек“ капитализъм, но ся-

⁶⁷ А в р а м о в, Р. Стопанският XX век на България. С., 2001, 24–30; А в р а м о в, Р. Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало. Т. 1–3. С., 2007.

⁶⁸ По този въпрос вж. Τ ζ ώ ν Λ ο κ. Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως. Δοκίμιον με θέμα την αληθινή αρχή, έκταση και σκόλο της πολιτικής εξουσίας. Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης. Αθήνα, 1990. И най-вече встъпителната студия на Пасхалис Китромилидис с. 11–71.

⁶⁹ П е н е в, Б. Нашата интелигенция. – В: Защо сме такива. В търсене на българската културна идентичност. Съставители Иван Еленков, Румен Даскалов. С., 1994, с. 134, 136–137; с ъ щ и я т. Увод в българската литература след Освобождението. – В: Защо сме такива..., 156–157.

⁷⁰ Б о ч е в, С. Капитализмът в България. Съставителство и встъпителна студия Румен Аврамов. София, 1998, с. 20 от встъпителната студия на Р. Аврамов.

каш гръцката публика е по-неотзивчива към тях⁷¹. Разбира се, не трябва да бъде пренебрегнат и фактът, че и в Западна Европа се очертават антикапиталистически и антииндустриални тенденции на песимизъм⁷², които играят роля при формирането на идеологическия климат в България. Споменатата изостаналост е до голяма степен в основата на ниското ниво на политическата култура, на популизма⁷³, на размиването на границите между различните тенденции в идейния и политическия живот, породили парадоксални на пръв поглед съчетания от виждания и вкусове. Ще припомня, че българският елит се заражда и функционира в условията на тежки социални и исторически дефицити, най-тежките между които са недостигът на време, липсата на опит в държавно строителство и управление, както и дефицитът на подготвени кадри.

---

⁷¹ Подробно по този въпрос вж. Χατζηιωσήφ, Χρ. Η γηραιά σελήνη. Η βιμηχανία στην ελληνική οικονομία 1830–1940. Αθήνα, 1993.

⁷² Ша р л, К. Интелектуалците в Европа през XIX век. С., 2004, 174–175.

⁷³ По въпроса за популизма особено интересни са наблюденията върху проявите му в Гърция вж. Λιάνος, Α. Περί λαϊκισμού. – Τα Ιστορικά, τόμος 10, Ιούνιος 1989, 13–28.